

Brzozowski, Stanisław

Jan Józef Cząstka (1899-1990)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 36/2, 120-124

1991

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN JÓZEF CZĄSTKA (1899-1990)

1 grudnia 1990 roku zmarł w Krakowie prof. inż. Jan Józef Cząstka, nestor polskiego górnictwa naftowego i jego historyk. Urodził się 13 VIII 1899 roku w Niżnym Krościenku (dziś dzielnica Krosna) jako syn średniorolnego chłopca i robotnika miejscowej kopalni ropy naftowej, Franciszka oraz Katarzyny z Miezinów. Po ukończeniu szkoły podstawowej i gimnazjum w Krośnie odbył praktykę wiertniczą w l. 1916-1917 w rodzinnej miejscowości, po czym zmobilizowany do 45 pułku piechoty z Przemyśla walczył do końca I wojny światowej na froncie włoskim w Alpach. W grudniu 1918 roku zgłosił się jako ochotnik do Wojska Polskiego, walczył początkowo w III Batalionie Strzelców Sanockich w rejonie Ustrzyk Dolnych i Chyrowa, od czerwca 1919 r. w dowodzonej przez por. Stanisława Maczka lotnej kompanii wywiadowczej 4 Dywizji Piechoty w Małopolsce Wschodniej. Potem po odbyciu we Lwowie kursu kwatermistrzowskiego przydzielony został jako podoficer gospodarczy do 18 pułku piechoty w Olewsku na Wołyniu. Korzystając z przerwy w działaniach wojennych studiował w 1920 r. pięć miesięcy na oddziale górniczym wydziału mechanicznego Politechniki Lwowskiej, potem wrócił do pułku, z którym na froncie litewsko-białoruskim odbył całą kampanię od Mińska po Warszawę do zakończenia wojny w październiku 1920 r. W l. 1920/1921 studiował chemię na Politechnice Lwowskiej, ale przeniósł się ze względów zdrowotnych na wydział mechaniczny tej uczelni, gdzie studiował w l. 1921—1933, uzyskując dyplom inżynierski na podstawie pracy napisanej pod kierunkiem Romana Witkiewicza o obliczeniu rurociągu gazowego dla różnych ilości i ciśnienia tłoczonego gazu. Ciężkie warunki materialne zmusiły go do przerw w studiach i zarobkowania w różnych kopalniach ropy naftowej Jasielskiego Okręgu Górniczego, w l. 1928—1930 w Krośnie jako urzędnika wiertniczego w koncernach „Dąbrowa”, potem Galicyjsko-Karpackiego Towarzystwa Naftowego, w l. 1930—1932 w Borysławiu w biurze badawczym Stowarzyszenia Polskich Inżynierów Przemysłu Naftowego, gdzie zapoznał się z eksploatacją i pompowaniem ropy z głębokich otworów wiertniczych. W l. 1932-1939 pracował w Instytucie Przemysłu Naftowego w Krośnie, a zarazem współdziałał jako rzeczoznawca z Państwowym Instytutem Geologicznym w Warszawie, dla którego przeprowadzał badania zasobności polskich złóż gazowych oraz odbudowy ciśnienia złożonego w wyczerpujących się pokładach ropnych Jasielskiego Okręgu Górniczego. Dla Ministerstwa Przemysłu i Handlu opracował w l. 1934—1936 plan organizacji polskiego przemysłu naftowego na wypadek wojny. W maju 1939 r. powierzono mu katedrę wiertnictwa i górnictwa naftowego Akademii Górniczej w Krakowie po przechodzącym na emeryturę prof. Zygmuncie Bielskim i przyznano stypendium naukowe do Rumunii, którego z powodu wybuchu II wojny światowej nie mógł już wykorzystać.

Lata 1939—1944 spędził jako urzędnik dla statystyki wierceń i wydobycia ropy naftowej niemieckich firm w Krośnie, potem Jaśle, gdzie dodatkowo uczył eksploatacji ropy naftowej w średniej szkole wiertniczej. Zaraz po ustąpieniu Niemców związał się od 11 XI 1944 z przemysłem naftowym i w Państwowym Urzędzie Naftowym w Krośnie kierował do 1946 r. działem produkcji ropy (przejściowo też jako zastępca naczelnika wydziału przemysłu i handlu urzędu wojewódzkiego w Rzeszowie), zaś w l. 1946—1948 kierował działem eksploatacji ropy w Zjednoczeniu Przemysłu Naftowego w Krakowie.

Równocześnie trwały zabiegi Akademii Górniczo-Hutniczej, aby pozyskać J. Cząstkę dla uczelni, w której proponowaną mu przedtem katedrę dano repatriowanemu ze Lwowa prof. Stanisławowi Paraszczakowi. Tak więc w l. 1945—1946 dojeżdżając z Krosna wykładał na AGH górnictwo naftowe, a 8 VII 1946 habilitował się na wydziale górniczym tej uczelni na podstawie rozprawy o problemach racjonalnej eksploatacji złóż ropy naftowej w polskich Karpatach Zachodnich. 1 IX 1946 objął jako zastępca profesora kierownictwo nowo utworzonego na tym wydziale zakładu eksploatacji ropy, od 1948 r. jako prof. nadzwyczajny w tej dyscyplinie, od 1949 r. jako prof. nadzwyczajny wiertnictwa. Od 1947 r. opiekował się po śmierci St. Paraszczaka katedrą wiertnictwa, na którą go potem powołano i przy której zorganizował z czasem trzy zakłady — własny dla wiertnictwa eksploatacyjnego oraz kolejne dla wiertnictwa geologiczno-poszukiwawczego, oraz wiertnictwa przemysłowego. W 1964 r. doprowadził do wyodrębnienia na wydziale górniczym uczelni oddziału wiertniczo-naftowego, w 1967 r. osobnego Wydziału Wiertniczo-Naftowego AGH, którego był pierwszym dziekanem. Przedtem był w l. 1950—1952 prodziekanem Wydziału Górniczego, w l. 1949—1953 zorganizował na nim komitet do współpracy uczonych z robotnikami, w l. 1963—1966 kierował na wydziale Górniczym podyplomowym studium wiertnictwa. Promował 9 doktorów, patronował 290 pracom magistersko-inżynierskim, a 160 inżynierskim I stopnia ze swej specjalności. W jego katedrze odbyły się 4 przewody habilitacyjne.

Czynnie uczestniczył w 32 krajowych naukowych konferencjach (m.in. w I Kongresie Techników Polskich w 1946 r. w Katowicach, I Kongresie Nauki Polskiej 1951 r. w Warszawie, III Kongresie Inżynierów i Techników 1957 r. w Warszawie) oraz kilku międzynarodowych naftowych (w tym 1957 i 1964 w Brnie, międzynarodowej instytutów naftowych Polski, Czech i Węgier 1960 r. w Krakowie, 1962 r. w Budapeszcie, VI Światowym Kongresie Naftowym 1963 r. we Frankfurcie nad Menem, jubileuszowej na 200-lecie Akademii Górniczej we Freibergu w 1960 r.). Dla zapoznania się z postępowaniem w górnictwie naftowym wyjeżdżał do Rumunii i Związku Radzieckiego, a w budowie maszyn i aparatury elektrycznej do Danii i Szwecji. Odznaczony był m.in. Medalem X-lecia PRL (1955), kawalerskim (1955) i oficerskim (1969) Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski, medalem dla uczczenia górnictwa na 1000-lecie Państwa Polskiego, medalem im. Ignacego Łukasiewicza dla zasłużonych w przemyśle naftowym (1972), złotymi odznakami NOT i ZNP, w 1965 r. otrzymał indywidualną nagrodę II stopnia Min. Szkolnictwa Wyższego, zaś trzykrotnie uczelni za fachowe podręczniki. Był honorowym obywatelem miasta Krosna. Od 1945 r. wchodził do rad naukowych w Warszawie (Centralnego Urzędu Geologii, Ośrodka Badawczego Techniki Geologicznej) i w Krakowie (Instytutu Naftowego), należał do Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Naftowego, Polskiego Tow. Geologicznego, ZNP, Stowarzyszenia Miłośników Ziemi Krośnieńskiej.

Działalność zawodowa zaowocowała u J. Cząstki stukilkudziesięciu publikacjami (pełnej bibliografii brak), w tym sześciu wznawianymi podręcznikami wiertnictwa i jednym z eksploatacji ropy. W wiertnictwie do 1939 r. interesował się sejsmiczno-refrakcyjnymi i magnetycznymi metodami badania złóż ropy i gazu, badał wydajność wiercenia udarowego i strat czasu przy nim, z tego zakresu wydał pierwsze w Polsce a drugie po Rosjaninie N.S. Uspieńskim dzieło *Teoretyczne podstawy wiercenia udarowego*, Lwów 1938. Stopniowo interesował się coraz bardziej wierceniem turbinowym oraz obrotowym typu „rotary”. Po 1945 r. kładł nacisk na głębokie wiercenia, na efektywność pracy świdrow w skałach, na warunki i prawidłowość pracy przewodu wiertniczego przy wierceniu obrotowym, na konstrukcje otworów wiertniczych i przyczyny ich krzewienia, na efektywność wierceń turbo-wiertłami, na bilans czasu i kosztów wiercenia w poszukiwaniu ropy i gazu. Ale działał też na innym polu jak w górnictwie węgla nad usuwaniem rdzeni z przewierconych pokładów

węgla, w Warszawie nad zaopatrywaniem rolnictwa w wodę (za co otrzymał dyplom dziękczynny Min. Rolnictwa w 1961 r.) oraz stolicy w wodę spod koryta Wisły, konsultował też nowe wiercenia w Ciechocinku i Krynicy. Drugim kierunkiem jego zainteresowań była eksploatacja, bo spadek wydobywania ropy po 1918 r. a rozwój wydobywania gazu wymagał prac teoretycznych i wdrożeniowych. Tego dotyczyły jego prace dyplomowa i habilitacyjna nt. stosowania od 1931 r. wglębnych pomp do głębokich odwiertów dla ropy a obliczania przepustowości dalekobieżnych rurociągów gazowych, a także wspólna ze Zbigniewem Szwabowiczem i Stanisławem Szarkiem praca *Gospodarka złożem ropnym*, Borysław 1936. Z natury rzeczy interesowała go geologia naftowa, konstrukcja i materiały dla narzędzi i urządzeń obrotowych, do wyrobu pomp wglębnych, gospodarowanie złożami ropy oraz gazu ziemnego, wreszcie terminologia fachowa. Miał w swym dorobku 9 patentów dla Zagłębia Jasielsko-Krośnieńskiego, jak wtłaczanie wody do złoża dla podwyższenia wydajności szybów ropnych (Lipinki 1947, wraz z J. Obuchowiczem), wyżarzanie ropy w złożu (Turaszówka 1947), górnicza odbudowa złoża ropnego (Stara Wieś 1947), patenty wiertnicze (m.in. z Karolem Wojnarem i Stanisławem Szostakiem).

Historia przemysłu i techniki naftowej stanowiła jednak także bardzo ważny nurt w działalności prof. Cząstki. W l. 1956—1976 wchodził w skład Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN, a w związanym z nim Zakładem Historii Nauki i Techniki prowadził w tym samym okresie zespół historii techniki naftowej. Skupił tu wokół siebie kilkudziesięciu naftowców, inspirował ich publikacje historyczne, wciągał do szerszych akcji. W 1956 r. zainicjował a potem współorganizował Muzeum Przemysłu Naftowego w Bóbrce, jedyny tego typu skansen w kraju. W 1965 r. uczestniczył w XI Międzynarodowym Kongresie Historii Nauki w Warszawie i Krakowie, wygłaszając odczyt o dziejach postępu w wiertnictwie i metodach produkcji w polskim przemyśle naftowym. 22 IX 1972 przewodniczył w Krakowie w zorganizowanej w PAN przez Zakład Historii Nauki i Techniki Sesji naukowej z okazji 150-letniej rocznicy urodzin Ignacego Łukasiewicza i wygłosił referat *Metody poszukiwania i eksploatacji złóż ropy naftowej na kopalni w Bóbrce w okresie działalności Ignacego Łukasiewicza*. Następnego dnia reprezentował z prof. Jerzym Dobrzyckim Komitet Historii Nauki i Techniki PAN na współorganizowanej z NOT akademii ku czci Łukasiewicza w Krośnie. Miał w swym dorobku 50 publikacji historycznych i twórczość w tym kierunku nie słabła mimo przejścia w 1969 r. na emeryturę. Przeważały w niej artykuły o bliskich mu stronach Zagłębia Jasielsko-Krośnieńskiego, o związanym z nim pionierze polskiego i światowego przemysłu naftowego Ignacym Łukasiewiczu, poza tym o zasłużonych dla tego przemysłu postaciach — swych naukowych poprzednikach czy wcześniej zmarłych członkach zespołu historii przemysłu naftowego. Cenne okazały się zwięzłe ale treściowo nasycone ogólniejsze zarysy dziejów polskiego przemysłu naftowego lub myśli naukowo-technicznej i naftowej w Polsce. Mimo sędziwego wieku jeszcze na rok przed śmiercią dał monografię szczególnie bliskiej jego sercu kopalni w Bóbrce, choć stan zdrowia nie pozwolił mu już kierować dalej zespołem historyków nafty. Jego kompetencji, zapału, integrującej w dziedzinie dziejów polskiego przemysłu naftowego roli będzie długo brakować.

Stanisław Brzozowski
(Kraków)

Wykaz prac prof. Jana Józefa Cząstki z zakresu historii nauki i techniki

1. *Z dziejów kopalni nafty w Krościenku Niżnym koło Krosna*, „Nafta” 1948 z. 9 s. 285-287.
2. *Ignacy Łukasiewicz (w 130 rocznicę urodzin i 70 rocznicę śmierci)*, „Nafta” 1952 z. 110 s. 278-279.
3. *Osiągnięcia nauki i techniki w polskim kopalnictwie naftowym od chwili jego powstania do czasów obecnych*, „Archiwum Górnicztwa i Hutnictwa” 1953 z. 3/4 s. 229-238.
4. *Wacław Wolski 1865-1922*, „Nafta” 1955 z. 7 s. 152-153.
5. *Rozwój wyższego szkolnictwa naftowego w Polsce*, „Nafta” 1959 z. 5 s. 140-142.
6. *Pogląd na rozwój górnictwa naftowego w Stanach Zjednoczonych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej” 1959 z. 25 s. 99-105.
7. *Przyczynek do historii polskiego przemysłu naftowego*, „Nafta” 1959 z. 5 s. 142-143.
8. *Krótki zarys życia i działalności Zenona Suszyckiego*, „Nafta” 1960 z. 8 s. 222-223.
9. *Przyczynek do dziejów zawodowego szkolnictwa naftowego w Polsce*, „Wiadomości Naftowe” 1960 z. 4 s. 88-90.
10. *Hennig Władysław (1868—1929)*, „Polski Słownik Biograficzny” t. IX z. 42.
11. *Henryk Walter (w 40-tą rocznicę śmierci)*, „Nafta” 1961 z. 11 s. 316-319.
12. *Postępy polskiej techniki wiertniczej*, „Wiadomości naftowe” 1961 z. 7/8, s. 148-151, z. 9 s. 196-200.
13. *W sprawie Muzeum Przemysłu Naftowego im. Ignacego Łukasiewicza w Bóbrce*, „Nafta” 1961 z. 7 s. 205-206.
14. *Z dziejów górnictwa naftowego w Bieszczadach*, „Nafta” 1961 z. 6. s. 171-174.
15. *Górnictwo naftowe. Zarys dziejów górnictwa na ziemiach polskich*, Katowice 1961, II, s. 107-139.
16. *O uczczeniu zasług Ignacego Łukasiewicza*, „Wiadomości Naftowe” 1962 z. 2, s. 42-43.
17. *Przyczynek do dziejów rozwoju techniki wiertniczej w polskim górnictwie naftowym*, „Wiadomości Naftowe” 1962 z. 9 s. 198-199.
18. *Stanisław Wiktor Szczepanowski*, „Wiadomości Naftowe” 1962 z. 11 s. 263.
19. *Jerzy Pilecki 24 I 1908 — 27 XII 1962*, „Nafta” 1963 z. 2 s. 58.
20. *Udział powstańców z 1863 roku w rozwoju polskiego przemysłu naftowego*, „Wiadomości Naftowe” 1963 z. 10 s. 239-240.
21. *W 100 rocznicę powstania polskiego przemysłu naftowego*, „Wiadomości Naftowe” 1963 z. 11 s. 263-264.
22. *W 70-letnią rocznicę powstania Towarzystwa Techników Naftowych w polskim przemyśle naftowym*, „Wiadomości Naftowe” 1963 z. 7/8 s. 192.
23. *Wspomnienie o prof. Jerzym Pileckim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1963 z. 2. s. 265-267.
24. *History of development of drilling and production methods in the Polish petroleum industry*. XI Congrès International d'Histoire des Sciences, Varsovie - Cracovie 1965. Sommaires - Sec. 4 et 5, Varsovie 1965 s. 548-549.

25. *Odnowa zabytków techniki*, „Wiadomości Naftowe” 1965 z. 1 s. 9-11.
26. *Prof. inż. Stanisław Paraszczak (1888-1947)*, „Zeszyty Naukowe AGH” 1965 z. 41 s. 160-162.
27. *Prof. inż. Zygmunt Saryusz Bielski (1869-1944)*, „Zeszyty Naukowe AGH” 1965 z. 41 s. 10-13.
28. *Drogi do światła*, „Polska” 1966 z. 10 s. 40-42.
29. *Zarys historii rozwoju górnictwa naftowego w powiecie krośnieńskim. Księga pamiątkowa b. Szkoły realnej, b. Gimnazjum i obecnie Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika*, Krosno - Kraków 1967, s. 34-41.
30. *Zdzisław Karol Wilk 1893-1968*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1968 z. 4 s. 815-827.
31. *Rozwój wyższego szkolnictwa naftowego na ziemiach polskich*, „Zeszyty naukowe AGH” 1969 z. 240 s. 17.
32. *Nafta w Polsce*, Kraków 1972 s. 36 (seria Nauka dla Wszystkich, wyd. Oddziału PAN w Krakowie).
33. *Zarys wiertnictwa i wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego*, Katowice 1972. Podręcznik z wstępami historycznymi.
34. *Losy spuścizny po Ignacym Łukasiewiczu*, „Nafta” 1972 z. 9 s. 385-392.
35. *Stanisław Rachwał (1887-1971)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1972 z. 2 s. 321-323.
36. *Dzieje przemysłu naftowego w Krosnie. Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, Kraków 1973, II, s. 5-38.
37. *Doradcy Ignacego Łukasiewicza*, „Wiadomości Naftowe” 1973 z. 11/12 s. 271-272.
38. *U źródeł powstania przemysłu naftowego*, „Nafta” 1973 z. 8 s. 337-344.
39. *Ignacy Łukasiewicz i jego doradcy*, „Wiadomości Naftowe” 1973 z. 5 s. 126-128.
40. *Zenon Suszycki*, „Wiadomości Naftowe” 1973 z. 5 s. 127-128.
41. *Obchody 150 rocznicy urodzin i 90 rocznicy śmierci Ignacego Łukasiewicza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1973 z. 2 s. 399-404.
42. *Wspomnienie o profesorze Zygmuncie Bielskim w trzydziątą rocznicę śmierci*, „Nafta” 1974 z. 4 s. 187-188.
43. *Najstarsza kopalnia ropy naftowej - Bóbrka*, „Wiadomości Naftowe” 1974 z. 11, s. 260-262.
44. *Ignacy Łukasiewicz - twórca polskiego przemysłu naftowego. W setną rocznicę śmierci*, „Nafta” 1982 z. 1-5.
45. *Górnictwo naftowe. Historia nauki polskiej*, Wrocław 1987, IV (1860-1918), cz. III s. 296-303.
46. *Kopalnia ropy naftowej w Bóbrce, najstarsza na ziemiach polskich*, „Zeszyty Naukowe AGH” 1989 z. 1208 s. 129.
47. *Ignacy Łukasiewicz jako twórca polskiego przemysłu naftowego*, „Farmacja Polska” 1973 z. 2 s. 701-706.
48. *Górnictwo naftowe. Historia nauki polskiej*, t. V. cz. II (1918-1952) - w druku.
49. *Z dziejów górnictwa naftowego w Ślądecczyźnie*, „Rocznik Ślądecki” 1972.